

- мотиви соціальної значимості праці;
- мотиви самоствердження в праці;
- мотиви професійної майстерності.

Під мотивацією традиційно розуміються спонукання, що викликають активність і визначають її спрямованість. Мотивація, зумовлюючи поведінку і діяльність, впливає на професійне самовизначення, на задоволеність людини своєю працею. Професійна мотивація – це дія конкретних спонукань, що зумовлюють вибір професії та тривале виконання обов'язків, пов'язаних з цією професією. Професійна мотивація формується в молоді під впливом факторів навколишньої дійсності, роботи з професійної орієнтації, проведеної в школі або у відповідних центрах профорієнтації.

Висновки. Комплексний та індивідуальний підхід, системність у розумінні індивідуальності людини, аналіз результатів емпіричних та статистичних методів дослідження та пов'язаних з ними безпосередніх проблем, дали змогу нам розробити та застосувати методологічну схему, яка дозволить всебічно продіагностувати та вивчити психологічні особливості професіографії діяльності спеціалістів банківської сфери. Розв'язання завдань психодіагностики надає передумови для створення концептуальної моделі емпіричного дослідження та розробки професіограми спеціалістів банківської сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: [учеб. пособ. для вузов]. – [2-е изд.] / Бодров В.А. – М.: ПЕРСЭ, 2006. – 511 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: [учебник для вузов] – [2-е изд.] / Бурлачук Л.Ф. – СПб.: Питер, 2011. – 384 с.
3. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного відбору / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
4. Максименко С.Д. Експериментальна психологія: [підручник] / С.Д. Максименко, Е.Л. Носенко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
5. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: [учеб. пособие] / под общ. ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб.: Питер, 2003. – 562 с.

УДК: 159.9.019.4

Лазоренко О.В., ад'юнкт кафедри педагогіки та психології Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРИКОРДОННИХ НАРЯДІВ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

У статті розглядаються результати експерименту щодо підвищення рівня психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах засобами авторської програми психологічної підготовки. Обґрунтовано етапи програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах. Досліджено вплив розробленої програми на рівень розвитку мотиваційно-пізнавального, емоційно-вольового та операційного компонентів психологічної го-

товності прикордонників, які залучаються до несення служби в прикордонних нарядах. За результатами аналізу формувального експерименту показано доцільність застосування авторської програми для підвищення рівня психологічної готовності прикордонників до надійних та ефективних дій з охорони державного кордону.

Ключові слова: психологічна підготовка, психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, прикордонники.

В статті розглядаються результати експерименту щодо підвищення рівня психологічної готовності пограничних нарядів до дій в екстремальних умовах за допомогою авторської програми психологічної підготовки. Обґрунтовані етапи програми психологічної підготовки пограничних нарядів до дій в екстремальних умовах. Досліджено вплив розробленої програми на рівень розвитку мотиваційно-пізнавального, емоційно-вольового та операційного компонентів психологічної готовності пограничників, які привертаються до несення служби в пограничних нарядах. По результатам аналізу формуючого експерименту показано цілесобразність застосування авторської програми для підвищення рівня психологічної готовності пограничників до надійних та ефективних дій з охорони державної межі.

Ключевые слова: программа психологической подготовки, компоненты психологической готовности, пограничный наряд.

Постановка проблеми. У сучасних умовах перед прикордонним відомством постають складні завдання, пов'язані із необхідністю протидії наявним загрозам національній та економічній безпеці на державному кордоні. Ці завдання нерідко доводиться виконувати в екстремальних умовах, оскільки професійна діяльність прикордонників пов'язана із значними фізичними та психоемоційними навантаженнями та ризиком для життя та здоров'я. Сьогодні до вже відомих джерел загроз прикордонній безпеці додаються відносно нові, специфічні чинники екстремальності – це різноманітні форми прояву тероризму та екстремізму, що вимагає, насамперед, удосконалення підготовки персоналу до реагування на надзвичайні та нестандартні ситуації на державному кордоні.

Досвід практичної діяльності прикордонних нарядів показує, що ефективність протидії правопорушенням на державному кордоні значною мірою визначається наявністю науково обґрунтованої системи підготовки фахівців загалом та психологічної підготовки зокрема. Ці обставини, а також важливе значення психологічної готовності персоналу до дій в складних умовах охорони кордону та відсутність цілеспрямованої системи підвищення її рівня в охоронців кордону зумовлюють **актуальність** розробки окремої програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню психологічної підготовки правоохоронців та військовослужбовців присвячено праці багатьох науковців. Серед них особливе місце займають дослідження В. Андросюка, О. Бандурки, В. Барка, П. Корчемного, І. Ліпатова, І. Приходько, О. Тімченка, Л. Шестопалової та ін. Зміст та форми підготовки особистості до правоохоронної діяльності на державному кордоні представлено в роботах Ю. Гур'янова, С. Мула, Є. Потапчука, О. Сафіна та ін., проте проблему пси-

хологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах з наукової точки зору в психології практично не розроблено.

Узагальнення наукових джерел [4-6] вказує на те, що психологічна підготовка – це система цілеспрямованого впливу, яка здійснюється з метою формування та закріплення у фахівців психологічної готовності та стійкості, переважно на основі самовдосконалення особистісних та розвитку професійно важливих якостей, набуття досвіду успішних дій в екстремальних умовах.

Зарубіжні дослідники підкреслюють, що прикордонна безпека Європейського Союзу залежить від надійності, професіоналізму персоналу прикордонних служб і його здатності до взаємодії. Цю мету можливо реалізувати забезпечивши високоякісну підготовку співробітників, сформувавши у них професійне ставлення і потребу до постійного вдосконалювання своїх знань і навичок [8, с. 22].

Безпосередньо процес формування психологічної готовності до певного виду діяльності науковці висвітлюють по різному, однак спільним для всіх досліджень є те, що цей процес здійснюється шляхом формування всіх її компонентів в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на розвиток функціональних процесів та оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями.

Метою даної статті є обґрунтування змістовних аспектів програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах та висвітлення основних результатів експериментальної перевірки її ефективності.

Виклад основного матеріалу. На підставі ґрунтовного аналізу літературних джерел, які розкривають різні аспекти підготовки особистості військово-службовців та правоохоронців до діяльності в різних умовах (О. Корнєв, В. Лефтеров, О. Тімченко, І. Приходько та ін.), та результатів експериментального вивчення особливостей розвитку психологічної готовності у прикордонників, які залучаються до несення служби в прикордонних нарядах, ми дійшли висновку, що загальна структура програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах має містити три етапи:

1) інформаційно-психологічна підготовка (ознайомлення із психологічними особливостями несення прикордонної служби та розвиток мотивації щодо якісного виконання службових завдань);

2) розвиток психічної саморегуляції (мета: оволодіння засобами саморегуляції психічної діяльності; розвиток умінь самостійно долати психологічні труднощі несення прикордонної служби);

3) удосконалення практичної складової діяльності (мета: формування впевненості у діях в типових екстремальних ситуаціях несення прикордонної служби).

При розробці програми психологічної підготовки прикордонних нарядів ми враховували:

1) структуру психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах (мотиваційно-пізнавальний, емоційно-вольовий, операційний компоненти);

2) специфіку професійної діяльності прикордонних нарядів з охорони державного кордону (особливу державну та суспільну значущість, складність, екстремальність, наявність значних психологічних труднощів, відповідальність тощо);

3) обмеженість у часі на проведення заходів професійно-психологічної підготовки персоналу прикордонних підрозділів у зв'язку із жорстко регламентованим графіком служби прикордонників (позмінне заступлення на службу, прибуття в підрозділ лише на момент заступлення на службу (за 1 годину) тощо).

Метою програми є підвищення у прикордонників рівня психологічної готовності до успішного подолання психологічних труднощів оперативно-службової діяльності, а також ефективне застосування ними психологічних знань та вмінь для виконання службових завдань у будь-якій обстановці. Набуття таких знань та навичок є важливою умовою для ефективного виконання широкого спектру професійних функцій у різноманітних напружених та екстремальних службових ситуаціях.

Ефективність розробленої нами програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах була перевірена нами під час експериментального дослідження.

Реалізацію експерименту планувалось здійснити у три етапи: 1-й етап – констатуючий експеримент першого порядку (встановлення наявного на початку експериментального дослідження стану психологічної готовності прикордонних нарядів (контрольної та експериментальної груп) до дій в екстремальних умовах; 2-й етап – формувальний експеримент (безпосереднє здійснення експериментального впливу на прикордонні наряди за допомогою різноманітних форм та засобів психологічної підготовки); 3-й етап – констатуючий експеримент другого порядку (аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження; формулювання висновків і рекомендацій).

Експеримент проводився на базі Південного, Західного та Північного регіональних управлінь Державної прикордонної служби України. Основними об'єктами дослідження було обрано 3 відділи прикордонної служби, у кожному з яких було створено по 2 групи: експериментальну та контрольну. До їх складу увійшли всі категорії персоналу, який призначається для виконання завдань з охорони державного кордону.

Зауважимо, що всі групи перебували приблизно в однакових соціально-психологічних умовах здійснення оперативно-службової діяльності. Змінним параметром стала лише система психолого-педагогічних заходів впливу, апробація який відбувалась лише в межах експериментальної групи. Показники контрольної вибірки були еталоном для порівняння з показники експериментальних груп, з якими проводилася робота згідно програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах.

Під час експерименту ми намагались відстежити, яким чином розроблена нами програма вплине на розвиток мотиваційно-пізнавального, емоційно-вольового та операційного компонентів психологічної готовності прикордонних нарядів, а також як це в цілому вплине на ефективність їх професійної діяльності.

За результатами аналізу наукової літератури з цього питання та роботи з експертами, компоненти психологічної готовності ми трактували як критерії її сформованості, а розгорнутий зміст компонентів – як їхні показники. Загалом було визначено такі критерії психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах: мотиваційно-пізнавальний, емоційно-вольовий та операційний.

Враховуючи те, що в практиці психологічних досліджень не існує надійного інструментарію щодо визначення рівня сформованості психологічної готовності, ми використали сукупність методик, які, на нашу думку, найкраще відображають особливості її структури: опитувальник оцінки рівня та видів мотивації «МАС» (автор М. Кубишкіна) [2, с. 415], опитувальники для діагностики особистості на мотивацію до успіху та мотивацію до уникнення невдач (Т. Елерса) [2 с.379-382]; опитувальник сила волі у професійній діяльності (Джерелюк) [1, с. 273], тест-опитувальник дослідження вольової саморегуляції (Зверкова та Ейдмана) [1, с. 275], опитувальник для оцінки рівня стурбованості (тривожності) Дж. Тейлор (адаптація Нємчинова) [1, с. 215]; опитувальник для визначення схильності до ризику (за О. Шмельовим) [1, с. 248], оцінка комунікативних та організаторських здібностей (КОЗ) [1, с. 185], тест «Діагностика самооцінки і впевненості у собі в критичних ситуаціях» [1, с. 325]. Для отримання достовірних даних ми використовували і інші методики експериментального дослідження, зокрема: анкетування (авторську анкету «Готовність до дій в екстремальних ситуаціях»), індивідуальні та групові бесіди, спостереження, збір та узагальнення незалежних характеристик, аналіз результатів оперативно-службової діяльності та ін.

Для порівняння та аналізу результатів формувального експерименту в експериментальних та контрольних групах до початку та після завершення формувального експерименту використовувався непараметричний статистичний критерій χ^2 – Пірсона, який призначено для зіставлення емпіричного розподілу ознаки, а також зіставлення двох або більше емпіричних розподілів однієї і тієї самої ознаки [7, с. 113].

Підбираючи методи для психологічної підготовки прикордонних нарядів, ми намагались створити певну систему, враховуючи при цьому етапність формування готовності до діяльності в екстремальних умовах, структуру психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах (мотиваційно-пізнавальний, емоційно-вольовий, операційний компоненти) і типові умови її реалізації. Зазначимо, що кожний із визначених етапів програми психологічної підготовки має свою мету і методики, які мають практичну спрямованість та доступні для вивчення. Розподіл годин за етапами програми психологічної підготовки подано в таблиці 1.

Першим етапом програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах визначено інформаційно-психологічну підготовку. Мета цього етапу полягає в озброєнні прикордонників інформацією про характерні екстремальні ситуації професійної діяльності, закономірності функціонування психіки і поведінки людей у звичайних та екстремальних умовах, а також розвиток мотивації щодо якісного виконання службових завдань у цих умовах (формування мотиваційно-пізнавального компоненту).

Таблиця 1

Розподіл годин за етапами програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах

№ з/п	Назва етапу програми	Лекції	Практичні заняття	Усього годин
1.	Інформаційно-психологічна підготовка	2	-	2
2.	Розвиток психічної саморегуляції	1	12	13
3.	Вдосконалення практичної складової діяльності	-	6	6
Усього		3	18	21

З огляду на це учасникам експерименту читались такі лекції: «Психологічні особливості професійної діяльності прикордонних нарядів», «Динаміка виникнення негативних психічних станів у прикордонників та особливості їх попередження». При розробці лекційного матеріалу ми прагнули до того, щоб лекція стала не тільки джерелом певних психологічних знань для персоналу, а й водночас могла б виконувати консультативні та орієнтовні функції щодо подальшого саморозвитку та самовдосконалення, що постає важливим мотивом, який спонукає людину працювати над собою та розвиватися. Усвідомленню і прийняттю своєї ролі захисника кордонів держави, формуванню ціннісно-сміслової регуляції життєдіяльності сприяло також проведення бесід, які реалізовувались на всіх етапах нашої програми.

Другим етапом програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах нами визначено розвиток психічної саморегуляції, метою якого є формування у прикордонників високої емоційно-вольової стійкості та інших важливих психологічних якостей, необхідних для успішного виконання поставлених перед ними завдань та ефективних дій в екстремальних умовах несення служби. В основу цього етапу було покладено навчання прикордонників прийомам аутогенного тренування за комплексною методикою В. Лобзіна та М. Решетнікова [3], яка була адаптована нами до умов життєдіяльності прикордонного підрозділу. Сутність цієї методики полягає в розвитку в прикордонників здатності до самостійного впливу на свої регулюючі психологічні та нервові механізми певними вправами і прийомами. Для роз'яснення мети, сутності та можливостей аутотренінгу щодо підвищення ефективності значущої для суб'єкта правоохоронної діяльності та психологічної готовності до її виконання в умовах впливу екстремальних чинників перед виконанням основних вправ аутотренінгу прикордонникам прочитана лекція «Аутотренінг: фізіологічні та психологічні основи методу». Після ознайомлення з вправами аутотренінгу на практичних заняттях під керівництвом психолога та оволодінням прийомами їх застосування, прикордонники вдосконалювали ці навички у вільний від служби час (формування емоційно-вольового компоненту).

Для реалізації третього етапу авторської програми ми, на основі аналізу існуючого досвіду ефективних дій в екстремальних ситуаціях, аналізу помилкових дій, вимог керівних документів, які регламентують нормативний порядок дій прикордонників у тих чи інших умовах, склали опис типових проблем-

них обставин з можливими варіантами розвитку подій та деталізацією варіантів дій прикордонників. Як основна була висунута ідея прагнути найбільш повного засвоєння діяльності в типових ситуаціях прикордонної служби, намагатися доповнити і розширити уявлення про способи дій, труднощі, з якими стикаються прикордонні наряди, стани при виконанні конкретних задач в екстремальних умовах. Для закріплення та удосконалення у прикордонників практичних навичок і вмінь, набутих під час першого та другого етапів програми, формування впевненості в діях у типових екстремальних ситуаціях несення прикордонної служби ми розробили три практичних заняття, які проводились в часи професійної підготовки (формування операційного компоненту).

Перше заняття «Психологічна підготовка прикордонних нарядів до дій в умовах виникнення стихійних лих, аварій і техногенних катастроф» мало за мету формування психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в умовах впливу психотравмуючих чинників природного та техногенного характеру. Метою другого заняття «Технології вирішення конфліктів під час несення прикордонної служби» було засвоєння навичок доцільної поведінки щодо подолання типових конфліктних ситуацій між прикордонними нарядами та соціальними суб'єктами у сфері охорони державного кордону. Третє заняття «Психологічна підготовка прикордонних нарядів до діяльності, пов'язаної із попередженням та припиненням правопорушень у сфері охорони кордону» спрямовувалося на підготовку психіки прикордонників до ефективної практичної діяльності в умовах активної протидії правопорушників з прикордонних питань.

З урахуванням позитивного досвіду впровадження малих рольових ігор в практику підготовки персоналу прикордонних підрозділів, основу практичних занять складала рольові ігри, як окремий метод активного навчання, у процесі яких формуються певні правила ефективної діяльності в екстремальних умовах, розвивається евристичне мислення під час вирішення складних завдань, відбувається краще розуміння логіки дій інших людей і на основі цього, розвивається здатність діяти більш цілеспрямовано і рішуче відповідно до конкретної ситуації.

Заняття проводились 2-3 рази на тиждень тривалістю 1-2 години (залежно від специфіки занять та черговості заступлення прикордонників на службу) і були включені до програми підготовки персоналу підрозділів охорони кордону.

Встановлення рівнів психологічної готовності прикордонних нарядів здійснювалося на основі шкали бажаності Харрінгтона [7] з урахуванням досвіду її використання у психолого-педагогічних дослідженнях (високий (3,51-5,00), середній (2,50-3,50) і низький (1,00-2,49)).

За результатами використання програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах проведено порівняльний аналіз впливу комплексу психолого-педагогічних засобів на компоненти психологічної готовності прикордонних нарядів контрольних та експериментальних груп (табл. 2).

На основі даних Табл. 2, можна стверджувати, що зміни в розподілі контрольної групи прикордонників за рівнями психологічної готовності до дій в

екстремальних умовах не значні, що зумовлено випадковими причинами. Водночас, в експериментальній групі чітко прослідковуються зміни в розподілі прикордонників за рівнями готовності – спостерігається тенденція збільшення кількості персоналу з високим рівнем психологічної готовності до діяльності та зменшення кількості фахівців з низьким та середнім рівнями психологічної готовності. Ці позитивні зміни свідчать про дієвість авторської програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз рівнів розвитку психологічної готовності персоналу прикордонних підрозділів до дій в екстремальних умовах контрольної та експериментальної груп (до і після застосування авторської програми, %)

Критерії готовності	Рівні	Контрольна група (n ₁ =105)			Експериментальна група (n ₂ =107)		
		до	після	зміна	до	після	зміна
Мотиваційно-пізнавальний	низький	20,00	18,1	-1,9	17,76	8,41	-9,35
	середній	53,33	52,38	-0,95	57,94	52,34	-5,6
	високий	26,67	29,52	+2,85	24,30	39,25	+14,95
Емоційно-вольовий	низький	21,90	20,0	-1,9	19,63	9,35	-10,28
	середній	58,10	59,0	-1,9	66,36	63,55	-2,81
	високий	20,00	22,8	+2,8	14,01	27,1	+13,09
Операційний	низький	20,95	17,14	-3,81	18,69	8,41	-10,28
	середній	60,00	62,86	+2,86	61,68	57,94	-3,74
	високий	19,05	20,0	+0,95	19,63	33,65	+14,02

Достовірність отриманих результатів підтвердили і методи математичної статистики – критерій Фішера φ^* [7, с. 158], обрахунок емпіричного значення якого довів, що розподіли персоналу контрольних і експериментальних груп за мотиваційно-пізнавальним, емоційно-вольовим і операційним критерієм відрізняються між собою на рівні значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок не менша 95 %.

У цілому отримані експериментальні дані дозволяють стверджувати, що переважна більшість прикордонників – учасників експериментальної групи, показала більш високі результати, ніж прикордонники контрольної групи.

Що стосується *мотиваційно-пізнавального критерію*, то за основними його показниками після формувального етапу експерименту ми спостерігали як якісні так і кількісні зміни. Зокрема, результати опитування в експериментальній групі щодо переважаючих психічних станів прикордонників виявили, що на 21,51% збільшилась кількість прикордонників, які відчувають спокій, бадьорість, впевненість у собі в екстремальних умовах несення служби. Майже у два рази збільшилась кількість персоналу, який для подолання труднощів застосовує елементи саморегуляції емоційно-вольового стану (з 25,23% до 50,74%).

Змінилися також дані щодо мотиваційної спрямованості персоналу прикордонних підрозділів. Зокрема в експериментальній групі стало менше тих,

у кого визначено низьку мотивацію досягнення успіху в професійній діяльності прикордонника (на 11,22%) та збільшилась кількість осіб з низькою мотивацією уникнення невдач (на 12,15%). На 15,89% збільшилась кількість прикордонників, у яких домінує мотив досягнення мети. Таким чином, за мотиваційно-пізнавальним критерієм ми спостерігаємо позитивну динаміку формування психологічної готовності прикордонників до дій в екстремальних умовах.

Щодо *емоційно-вольового критерію*, то після формувального етапу експерименту рівень сформованості психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у прикордонників експериментальної групи також зріс. Зокрема, високий рівень сили волі у професійній діяльності продемонстрували 54,47% фахівців (у контрольній групі – 28,57%). Одночасно на 13,08% зменшилась кількість персоналу з низьким рівнем тривожності (у контрольній групі таких змін не зафіксовано). Можна констатувати, що в цілому у прикордонників експериментальної групи відбулась позитивна динаміка розвитку якостей емоційно-вольової сфери, яка представлена емоційною стійкістю, врівноваженістю і самовладанням, дисциплінованістю, відповідальністю, зібраністю й іншими професійно значущими якостями, які мають особливе значення для дій в екстремальних умовах.

Також, підвищився рівень сформованості психологічної готовності прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах за *операційним критерієм*, який характеризує наявність вмінь та навичок дій в екстремальних умовах несення служби. Так, на початку формувального експерименту високий рівень схильності до ризику, як риси характеру, що має важливе значення для психологічного прогнозування процесів прийняття рішення в екстремальній ситуації, показали 17,76% прикордонників експериментальної групи, то частка таких прикордонників після формувального експерименту зросла до 25,23%. Водночас на 11,21% зменшилась кількість персоналу, який не проявляє рішучості та наполегливості під час виконання службових завдань. Важливим показником операційного критерію є рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей прикордонників. Отримані результати дозволяють стверджувати, що в експериментальній групі на 13,09% збільшилась кількість фахівців, які характеризуються високим та дуже високим рівнем комунікативних здібностей, а високий та дуже високий рівень організаторських здібностей показали 83,23% опитаних, що на 18,69% більше, ніж під час попереднього заміру.

Отже, на нашу думку, можна говорити про те, що впровадження програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах сприяє підвищенню рівня психологічної готовності прикордонників до надійних та ефективних дій з охорони державного кордону в складних умовах несення служби.

Висновки. Таким чином, результати формувального експерименту дають можливість стверджувати, що на підвищення рівня розвитку основних компонентів (мотиваційно-пізнавального, емоційно-вольового та операційного) психоло-

гічної готовності прикордонних нарядів істотно впливає застосування програми психологічної підготовки прикордонних нарядів до дій в екстремальних умовах. Підвищення рівня розвитку компонентів психологічної готовності допомагає прикордонникам ефективніше виконувати службові обов'язки з охорони державного кордону.

Експериментальне дослідження створює підґрунтя для розробки та впровадження практичних рекомендацій прикордонникам щодо саморозвитку емоційно-вольової стійкості для подолання негативних психічних станів, які можуть виникати під час прикордонної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діденко О. В. Психологічна діагностика особистості прикордонника та прикордонних колективів : навчально-методичний посібник / О. В. Діденко, М. М. Поліщук. – Хмельницький. : вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 340 с.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
3. Лобзин В. С. Аутогенная тренировка: справочное пособие / В. С. Лобзин, М. М. Решетников. – Л.: Медицина, 1986. – 280 с.
4. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник / І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 336 с.
5. Психологічна підготовка водіїв внутрішніх військ МВС України до керування транспортним засобом в екстремальних умовах діяльності : навч. посіб. / Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, С. Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 126 с.
6. Психологічна робота з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань під час організації та проведення міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 197 с.
7. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО Речь, 2003. – 350 с.
8. Common Core Curriculum for Border Guard Basic training in the European Union (CCC 2012). Produced by FRONTEX Agency in cooperation with EU Member States and Fundamental rights organisations Warsaw, Rondo ONZ 1, 2012. – 343 p.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор, Потапчук Є. М.